

**BATI ANADOLU'DA HALK İLACI OLARAK
KULLANILAN LAMIACEAE TÜRLERİ**

Ali Osman SARI

Bilgin OĞUZ

Aynur BİLGİÇ

**Ege Tarımsal Araştırma Enstitüsü
P. K. 9 35661 Menemen-İzmir/TURKEY**

Nedret TORT

Aykut GÜVENSEN

Serdar Gökhan ŞENOL

**Ege Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü Botanik Anabilim Dalı
Bornova-İzmir/TURKEY**

ÖZ: Ege ve Güney Marmara Bölgeleri'nde halk ilacı olarak kullanılan bitkiler ve kullanım şekillerini belirlemeye yönelik çalışma, söz konusu bölgelerde 2002-2005 yıllarında dört yıl süre ile yürütülmüştür. Çalışma sonucu en fazla sayıda veri içeren Lamiaceae (Labiatae) familyasına ait bilgiler burada sunulmuştur. Bölge illerinden Afyon, Aydın, Balıkesir, Bursa, Çanakkale, Denizli, İzmir, Manisa, Muğla ve Uşak'tan 20'si bayan olmak üzere toplam 71 kişiden bilgi alınmış ve Lamiaceae familyasından bitkilerin halk ilacı olarak kullanımı ile ilgili 90 kayıt elde edilmiştir. En fazla bilgi 27 kayıt ile İzmir ilinden toplanırken, onu 22 kayıt ile Muğla izlemiştir. Bilgi veren kişilerin eğitim düzeyleri farklı olup %56,34'nün ilköğretim, %16,90 fakülte mezunu olduğu, %7,04'nün ise okur yazar olmadığı tespit edilmiştir. Halk ilacı olarak kullanılan bitkilerin %83'ü doğadan toplama yolu ile elde edilirken, %17'si aktardan veya bahçeden temin edilmiştir. Bitkilerin %51,11'inin toprak üstü kısmından, %17,78'inin yapraklarından, %13,33'ünün de çiçeğinden yararlanıldığı belirlenmiştir. Bazı bitkilerin kullanımı ile ilgili tek bir kayıt bulunurken, en fazla Origanum, Lavandula ve Rosmarinus cins/türlerin kullanımları ile ilgili bilgiler verilmiştir. Bu türler için 90 kayıt içerisinde sırası ile 17, 17 ve 12 kayıt yer almıştır. Tedavide kullanılan bitkilerin bazıları yalnız kullanılırken, bazılarının diğer bitki türleri ile veya şeker, bal gibi katkı maddeleri ile karıştırılması önerilmiştir. Tür teşhisi için uygun veya yeterli örneği bulunmayan ancak cins düzeyinde tespit edilebilen örneklerin kullanımları ile ilgili bilgiler burada sunulmamıştır.

Anahtar Sözcükler: Halk ilacı, Lamiaceae, Labiatae, Ege, Marmara, **Origanum, Lavandula, Rosmarinus, Melissa, Salvia, Teucrium.**

**LAMIACEAE SPECIES USED AS INDIGENOUS REMEDIES AT THE
WESTERN ANATOLIA**

ABSTRACT: This study was conducted at Afyon, Aydın, Balıkesir, Bursa, Çanakkale, Denizli, İzmir, Manisa, Muğla and Uşak provinces of Aegean and South Marmara regions for four years, between 2002 and 2005. The data belonging to Lamiaceae (Labiatae) was presented here. Total 90 usages was reported by 71 people, 20 female and 51 male, for 19 species. The highest number of information of plants was come from İzmir and Muğla with 27 and 22 acesssions, respectively. The majority of the people giving

information were Elementary School graduated at the rate of 56,34%. The rate of College graduated ones was 16,90% while the rate of nonliterary people was only 7,04%. The plants used for healing were wild crafted at the rate of 83% or obtained from aktar, a shop selling herbs and spices, or from home garden at the rate of 17%. Aerial parts of plants were most frequently used parts. The usage rate of whole aerial parts, leaves and flowers were 51,11%, 17,78% and 13,33%, respectively. Some plants for indigenous remedies were reported more frequently than others. Those species were from genus *Origanum*, *Lavandula* and *Rosmarinus* with the number of 17, 17 and 12 out of 90, respectively. Some plants were used alone to prepare remedies while some were mixed with other plants or ingredients such as sugar and honey. The usage of plants that could not be identified at species level but genus level due to improperly taken samples were not presented here.

Keywords: *Indegenous remedies, Lamiaceae, Labiatae, Aegean, Marmara, Origanum, Lavandula, Rosmarinus, Melissa, Salvia, Teucrium.*

GİRİŞ

Dünya'da çok eski çağlardan beri birçok bitkinin tıbbi amaçlarla kullanıldığı bilinmektedir. Tarihte tıbbi bitkiler ve onların kullanımları ile ilgili en eski bilgiler Çin, Mısır ve Yunan tarihinden gelmekte olup, Anadolu'da da Hitit'ler döneminde bazı drogların üretilip ihraç edildiği bilinmektedir. Günümüzde ise dünyada kullanılan bitki sayısının 20.000 civarında olduğu, bunlardan 4000 droğun yaygın şekilde kullanıldığı, yaklaşık 400 kadarının ise ticaretinin yapıldığı bildirilmektedir. Dünya'da bitkilerin tıbbi amaçlı kullanımı yaygın olup, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) verilerine göre, Dünya nüfusunun %80'i bitkisel ilaçlarla tedavi olmaktadır (Başer, 1998). Türkiye'de tıbbi olarak kullanılan bitki sayısı ise 600 civarındadır (Baytop, 1984). Türkiye'de Ege ve Marmara bölgeleri bitki varlığı açısından oldukça zengin olmasına rağmen, yaşanan bazı çevresel ve sosyal değişiklikler nedeni ile bazı bitki türlerine ilaveten bitkilerin kullanımı ve özellikle tedavi amacı ile kullanımı ile ilgili bilgiler de yok olmaktadır. Türkiye'de en fazla iç göçü sırası ile Marmara ve Ege bölgeleri almaktadır (Yamak ve Yamak, 1999). İç göçler şehirleşmeyi, şehirleşme de sanayileşmeyi getirmiştir. Sanayileşmenin çevre, kültürel yapı ve bitki türleri üzerine olan olumsuz etkileri bilinmektedir (Özpençe ve Özen, 2006). Bunlara ilaveten tarım alanlarının amaç dışı kullanımı, bataklıkların kurutulması, büyük barajların yapımı gibi etmenler de bazı bitki türlerinin azalmasına, yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmasına neden olabildiği gibi bu bitkilerin halk arasında kullanımı ile ilgili bilgilerin de zamanla kaybolmasına neden olmaktadır. Toplumun ortak değerlerinden olan ve yüzyıllarca yaşanan deneyimlerin birikimi olarak ortaya çıkan bu bilgilerin kaybolmadan toplanması, kayıt altına alınması ve kullanılan bitkilerin tam olarak tanımlanması gereği ortaya çıkmıştır. Çalışmada da bu bilgilerin toplanması ve kayıt altına alınması amaçlanmıştır. Burada çalışmaya konu olan Ege ve Güney Marmara bölgelerinde en fazla tür içeren familyalardan biri olan Lamiaceae ile ilgili bilgiler verilecektir.

MATERYAL VE METOT

Materyal

Proje kapsamında aşağıda metot bölümünde tanımlanan çalışmalar neticesinde bilgi ve bitki örnekleri toplanmıştır. Bu kapsamda, Ege ve Güney Marmara bölgelerinde halk arasında tedavi amaçlı kullanımı tespit edilen bitkiler ve bunların kullanım amaç ve şekilleri ile ilgili bilgiler proje materyalini oluşturmuştur.

Metot

Projede Ege ve Marmara bölge illerinden İzmir, Afyon, Aydın, Balıkesir, Bursa, Çanakkale, Denizli, İzmir, Manisa, Muğla ve Uşak illerinde tıbbi amaçlı kullanılmakta olan bitkiler, kullanıldıkları rahatsızlıklar ve kullanım şekilleri iki yolla belirlenmiştir. Birincisi, çalışmanın başlangıcında söz konusu illerden Tarım ve Köyişleri Bakanlığı yayım elemanlarından ikişer kişi herbaryum alma ve proje ile ilgili bilgi toplama konusunda eğitilmiştir. Bu elemanlar, kendi illerinde elde ettikleri bilgileri ve herbaryum örneklerini proje yürütücülerine her yıl yapılan periyodik toplantılarda bizzat veya kargo ile iletmişlerdir. İkincisi ise, proje yürütücülerini ilkbahar aylarında proje kapsamına giren illere arazi çalışmalarına giderek hem bilgi ve hem de bitki örnekleri toplamışlardır. Çalışmada, bilgi alınan kişinin yaşı, eğitim durumu, bitkinin yöresel adı, kullanılan bitkinin nereden temin edildiği, bitkinin hangi parçasının hangi rahatsızlıklara karşı kullanıldığı, kullanım şekli ve bilgi veren kişinin bu bilgiyi nereden öğrendiğine ait veriler de kaydedilmiştir. Kullanılan bitkilerden herbaryum örnekleri alınmış, daha sonra tanımlamaları yapılmıştır. Ancak yetersiz veya usulüne uygun olmayan örneklerde tür bazında tanımlama yapılamamıştır. Cins düzeyinde tanımlanan bitkiler de burada sunulmuştur.

BULGULAR

Çalışma kapsamındaki illerde dört yıl süre ile toplanan veriler aşağıda ayrıntılı olarak verilmektedir. Lamiaceae familyası bitkilerinin halk ilacı olarak kullanımı ile toplam 71 kişiden 90 kayıt toplanmıştır. En fazla bilgi sırası ile İzmir, Muğla ve Balıkesir illerinden elde edilmiştir (Çizelge 1). Çanakkale, Afyon ve Manisa illerinden ulaşan kayıt sayısı ise oldukça azdır.

Bilgi toplanan kişilerin büyük çoğunluğu orta yaş grubuna (30-60 yaş) dahil olmasına rağmen, az da olsa çok genç ve yaşlılardan da bilgi elde edilmiştir (Çizelge 2). Bilgi elde edilen kişiler içerisinde erkekler çoğunlukta olup, grup 51 erkek ve 20 kadından oluşmuştur. Bitkilerin %51,11'inin tüm toprak üstü kısmı, %17,88'inin

yaprağı, %13,33'ünün çiçeği, %12,22'sinin çiçek ve yaprağı kullanılmaktadır. Tedavi amaçlı tohum veya uçucu yağ kullanım oranları oldukça düşük olup ortalaması %1-2 civarındadır (Çizelge 2). Kullanım şekli de çoğunlukla sıcak suda demleyip çay gibi içme şeklinde olmaktadır (Çizelge 5).

Çizelge 1. Proje kapsamındaki iller ve elde edilen kayıt sayısı.

Table 1. Provinces included in project and the number of record.

İl (Province)	Kayıt sayısı (The number of record)
Afyon	1
Aydın	8
Balıkesir	10
Bursa	4
Çanakkale	3
Denizli	4
İzmir	27
Manisa	2
Muğla	22
Uşak	9
Toplam	90

Bilgi toplama esnasında genel olarak basılı veya görsel yayınlardan öğrenilen bilgiler alınmaya, elenmeye çalışılmıştır. Sonuçta bilgi veren kişilerin %74,44 bu bilgileri aile büyüklerinden, komşusundan veya arkadaşından öğrendiklerini beyan etmişlerdir (Çizelge 3). Bunu %10,00 ile aktardan öğrenenler ve %6,67 ile gazete, kitap gibi basılı yayınlardan öğrenenler izlemiştir. Bazıları öğrendikleri kaynağı bildirmemişler veya öğretmeni, doktor ve benzeri birçok kaynak belirtenlerin ve diğer başlığı altında sınıflandırılanların oranı ise %8,89 olmuştur. Kullanılan bitkiler doğadan toplama, aktardan veya bahçeden toplama yolu ile elde edilmiş, bunların oranları sırası ile %83, %16 ve %1 olmuştur (Çizelge 5).

Lamiaceae familyasından tıbbi amaçlı kullanım konusunda *Origanum* cinsinin en fazla oranda kullanıldığı rapor edilmiştir. Bu cins içerisinde de en fazla oranda *O. onites*'in (İzmir kekiği) kullanıldığı görülmüştür (Çizelge 4). *Lavandula* özellikle *L. stoechas*'ın kullanımı ile ilgili de çok sayıda veri elde edilmiştir. Bu cinsleri *Rosmarinus*, *Melissa*, *Teucrium*, *Salvia*, *Thymus* ve *Sideritis* cinslerine ait bitkiler izlemiştir.

Bu çalışmada Lamiaceae familyasına ait bitkilerin pek çok rahatsızlığa karşı tedavi amaçlı kullanıldığı görülmüştür (Çizelge 5). Bitkiler yalnız kullanılabildikleri

gibi, bazıları diğer bitkiler veya şeker bal gibi maddelerle karışım halinde de kullanılabilir. Genel olarak, kullanım amacı üşütmeden kaynaklanan boğaz, mide, karın ağrısı gibi rahatsızlıklara karşı yoğunlaşmış ve çoğunlukla çay gibi demlenip içilerek tüketildikleri belirtilmiştir.

Çizelge 2. Bilgi veren kişilerin yaş aralığı, eğitim durumu ve bitkilerin kullanılan kısımları.

Table 2. The age range, education level of people obtained information and used parts of plants.

Bilgi alınan kişilerin (People obtained information)				
Yaş aralığı Age range	Sayısı Number	Eğitim durumu Education level	Sayısı Number	%
21-30	2	Okur-yazar değil	5	7,04
31-40	9	Okur-yazar	2	2,82
41-50	20	İlk öğretim mezunu	40	56,34
51-60	15	Lise mezunu	3	4,23
61-70	13	Üniversite mezunu	12	16,90
71-80	5	Bilinmeyen	9	12,68
81-	3			
Bilinmeyen	4			
Toplam	71		71	100,00
Bitkinin (Plant)				
Kullanılan Kısımları (Used parts)	Sayısı (Number)	%		
Çiçek	12	13,33		
Çiçek ve yaprak	11	12,22		
Tohum	1	1,11		
Tohum ve yaprak	2	2,22		
Toprak üstü	46	51,11		
Uçucu yağ	2	2,22		
Yaprak	16	17,78		
Toplam	90	100,00		

Çizelge 3. Bitkilerin kullanımı ile ilgili bilgilerin öğrenildiği kaynak.

Table 3. The source of information about usage of plants.

Bilginin kaynağı (Source of information)	Kişi sayısı (Number of people)	%
Aile büyükleri veya komşu	67	74,44
Aktar	9	10,00
Gazete-Kitap	6	6,67
Diğer	8	8,89

Toplam	90	100,00
--------	----	--------

Çizelge 4. Lamiaceae familyasından halk ilacı olarak kullanılan türler ve rapor edilme sayıları.

Table 4. The species from Lamiaceae used to cure ailments and their number of reports.

Tür (Species)	Türün rapor edilme sayısı The number of report	Tür (Species)	Türün rapor edilme sayısı The number of report
<i>Coridothymus capitatus</i>	2	<i>Salvia fruticosa</i>	4
<i>Lavandula stoechas</i> L.	17	<i>Salvia tomentosa</i>	1
<i>Lippia citriodora</i>	1	<i>Salvia sclarea</i>	1
<i>Marrubium vulgare</i>	1	<i>Sideritis albiflora</i>	1
<i>Melissa officinalis</i>	11	<i>Teucrium chamaedrys</i>	3
<i>Origanum onites</i>	9	<i>Teucrium polium</i>	5
<i>Origanum majorana</i>	4	<i>Thymus longicaulis</i>	2
<i>Origanum vulgare</i>	3	<i>Thymus serpyllum</i>	1
<i>Origanum sipyleum</i>	1	<i>Vitex agnus-castus</i> L.	6
<i>Rosmarinus officinalis</i> L.	12		

A. O. SARI, B. OĞUZ, A. BİLGİÇ, N. TORT, A. GÜVENSEN ve S. G. ŞENOL: BATI ANADOLU'DA
HALK İLACI OLARAK KULLANILAN LAMIACEAE TÜRLERİ

A. O. SARI, B. OĞUZ, A. BİLGİÇ, N. TORT, A. GÜVENSEN ve S. G. ŞENOL: BATI ANADOLU'DA
HALK İLACI OLARAK KULLANILAN LAMIACEAE TÜRLERİ

A. O. SARI, B. OĞUZ, A. BİLGİÇ, N. TORT, A. GÜVENSEN ve S. G. ŞENOL: BATI ANADOLU'DA
HALK İLACI OLARAK KULLANILAN LAMIACEAE TÜRLERİ

TARTIŞMA

Ege ve Marmara bölgeleri hem bitki varlığı hem de bu bitkilerin tıbbi amaçlı kullanımları açısından oldukça zengin bölgelerimizdir (Tanker ve Sucu, 1983). Çalışmanın yürütüldüğü iller arasında veri sayılarında önemli farklılıklar bulunması gerçekten bu bitkilerin kullanımı ile ilgili bilgi farklılığı olmasından kaynaklanabileceği gibi, az veri gelen illerde bitkilerin kullanımı konusunda pek fazla bilgi sahibi olmayan kişilere rastlanılmış olabilir. Ancak genel olarak Muğla, İzmir ve Balıkesir illerinin bitki varlığı ve bitkilerin tıbbi amaçlı kullanımı konularında oldukça zengin olduğu bilinmektedir (Tümen ve Sekendiz, 1989; Sayar ve ark., 1995; Duran ve ark., 2001; Tuzlacı, 2002; Ertuğ, 2002).

Bilgi toplama işi genel olarak köy kahvelerinde veya bir toplulukta sohbet esnasında gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle bilgi veren kişilerin çoğunluğu orta yaş grubundan ve erkeklerden oluşmuştur. Yoksa kadınların da halk ilaçları konusunda bilgili oldukları bilinmektedir. Bitkilerin kullanımı ile ilgili Anadolu'yu kapsayan etnobotanik bir çalışmada bilgi verenlerin %77,9'u kadınlardan oluşmuştur (Şimşek ve ark., 2002).

Bitkilerin halk arasında tedavi amacı ve kullanımları ile yapılan çalışmaların birçoğunda toprak üstü kısımlarının ve özellikle yaprak veya çiçeklerinin kullanıldığı görülmektedir (Kala, 2005; Togola ve ark., 2005; Owuor ve Kisangau, 2006). Bazı durumlarda kök, yumru, rizom gibi toprak altı kısımlarının da tedavi amaçlı kullanıldığı bilinmektedir (Baytop, 1984; Uniyal ve ark., 2006). Buradan bitkilerin etken maddelerini genel olarak toprak üstü kısımlarında depoladıkları veya bulundurdıkları düşünülebilir.

Çalışma bölgelerinde halk arasında yaygın bir şekilde kullanıldığı tespit edilen *Origanum* türlerinin ve karabaş olarak bilinen *L. stoechas*' in yoğun olarak kullanımını daha önceki çalışmalarda da tespit edilmiştir (Ertuğ, 2004). Halk arasında son derece ilgi gören bu bitkilerin etken madde ve etki şekilleri ile ilgili çalışmalara ağırlık verilmesi hem bilim açısından ve hem de yeni tarım ürünleri ve kullanım alanları kazanılması açısından yararlı olacaktır.

Elde edilen bilgilerin ve bitkilerin kaynağına bakıldığında, bilgiler büyük çoğunlukla aile büyüklerinden öğrenilmiştir. Kullanılan bitkiler ise çoğunlukla halk tarafından bizzat doğadan toplanmıştır. Böylece nesilden nesile geçen orijinal bilgiler toplanıp kayıt altına alındığından çalışma büyük oranda amacına ulaşmıştır.

LİTERATÜR LİSTESİ

- Başer, H. C. 1998. Tıbbi ve aromatik bitkilerin endüstriyel kullanımı. TAB Bülteni.13-14:19-43. Anadolu Üniversitesi. Eskişehir.
- Baytop, T. 1984. Türkiye’de Bitkilerle Tedavi, İstanbul Üniversitesi Yayınları No:3255. Eczacılık Fakültesi. İstanbul.
- Duran, A., F. Satıl ve G. Tümen. 2001. Balıkesir Yöresinde Yenen Yabani Meyvalar ve Etnobotanik Özellikleri. OT Sistematik Botanik Dergisi, 8 (1): 87-95.
- Ertuğ, F. 2002. Bodrum yöresinde halk tıbbında yararlanılan bitkiler. 14. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, 29-31 Mayıs 2002 Eskişehir. Sayfa. 76-93. ISBN 975-94077-2-8.
- Kala, C. P. 2005. Ethnomedicinal botany of the Apatani in the Eastern Himalayan region of India. Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine. 1: 11.
- Owuor, B. O. and D. P. Kisangau. 2006. Kenyan medicinal plants used as antivenin: a comparison of plant Usage Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine. 2: 7.
- Özpençe, Ö. ve A. Özen. 2006. Hızlı şehirleşme, sanayileşme ve çevre sorunları: Sorunların çözümünde siyasi erkin rolü. http://birimweb.icisleri.gov.tr/tid/dergi/444_125_138.doc
- Sayar, A., A. Güvensen, F. Özdemir ve M. Öztürk. 1995. Muğla (Türkiye) İlindeki Bazı Türlerin Etnobotanik Özellikleri. OT Sistematik Botanik Dergisi, 2 (1): 151-160.
- Şimşek, I., F. Aytekin, E. Yeşilada ve Ş. Yıldırım. 2002. Anadolu’da halk arasında bitkilerin kullanış amaçları üzerinde etnobotanik bir çalışma. 14. Bitkisel İlaç

Hammaddeleri Toplantısı, 29-31 Mayıs 2002 Eskişehir. Sayfa. 434-457. ISBN 975-94077-2-8.

Tanker, M. ve İ. Sucu. 1983. Ege Bölgesi Halk İlaçları. Ankara Ecz. Fak. Mec., (13): 130-140.

Togola, A., D. Diallo, S. Dembélé, H. Barsett and B. S. Paulsen 2005. Ethnopharmacological survey of different uses of seven medicinal plants from Mali, (West Africa) in the regions Doila, Kolokani and Siby. Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine 1: 7.

Tuzlacı, E. 2002. Datça Yarımadası (Muğla) florası ve bu yörede halkın yararlandığı bitkiler. K.H.C. Başer ve N. Kırimer (Eds.) 14. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı, 29-31 Mayıs 2002 Eskişehir. Sayfa. 394-417. ISBN 975-94077-2-8.

Tümen, G. ve O. Sekendiz. 1989. Balıkesir ve Merkez Köylerinde Halk İlacı Olarak Kullanılan Bitkiler. VIII. BİHAT Bildiriler Kitabı, İstanbul. S: 347-354.

Uniyal, S. Kr, K.N. Singh, P. Jamwal and B. Lal. 2006. Traditional use of medicinal plants among the tribal communities of Chhota Bhangal, Western Himalaya. Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine. 2: 14.

Yamak, R. ve N. Yamak. 1999. Türkiye'de gelir dağılımı ve iç göç. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 1 (1). <http://www.sbe.deu.edu.tr/Yayinlar/dergi/dergi01/dergi01.htm>.